

II. Személynevek

Földrajzi nevekre utaló vezetéknevek Szabolcs megyében a XVI. században

A névtan két legismertebb és legfontosabb névtípusának, a földrajzi névnek és a személynévnek a kapcsolata és sokszoros egymásra hatása közismert: földrajzi neveinkben tömegesen bukkannak elő vezeték- és keresztnévek egyaránt; vezetékneveink között pedig igen sok a helységnévre és az egyéb földrajzi névre utaló.

Ma már nehéz – meg szűkségtelen is – megállapítani, hogy annak őse, akinek a vezetéknevében valamilyen földrajzi név búvik meg, volt-e valaha a névadás táján (vagy inkább azt közvetlenül megelőzően) kapcsolatban az adott településsel, tájegységgel vagy egyéb földrajzi fogalommal. Az évszázadok során igen sok tényezőnek volt kisebb-nagyobb szerepe a névadásban. Elég utalnunk a magyarosításra, az esztétikai megfontolásokon alapuló névváltoztatásra és a névcseré egyéb módjaira.

A XVI. században azonban, tehát akkor, amikor kételemű névrendszerünk kialakulása befejeződően volt, a földrajzi nevekre utaló vezetéknevek viselői, illetőleg közvetlen vagy közeli elődei valóságos kapcsolatban állhattak azzal a településsel – hiszen többnyire településnév volt a névadó földrajzi név –, amelyről nevüket kapták: onnan kerültek abba a faluba, ahol utódaik is éltek.

A megállapítás bizonyítására pillantsunk bele egy 1574-es gabonadézsma-jegyzékbe, amely a Szabolcs megyei Dadai járás 26 községéből való. Az összeírás 552 féle nevet tartalmaz, melyet 1268 családfő viselt. A megnevezettek 15%-ának valamilyen földrajzi névre utaló vezetékneve volt. A származási helyre utaló nevek lényegesen változatosabbak, mint a többi kategóriába tartozók: az 552 név közül 124 földrajzi névből alakult, ami az előbbi, 15%-os aránnyal szemben 22,5%-os.

A földrajzi névből alakult nevek legnagyobb része valamilyen település nevéből -i képzővel vált vezetéknevvé. Elenyészően kevés az olyan név, amelyik pusztán helynévből lett, még kevesebb a természetföldrajzi fogalom nevéből alakult vezetéknev. Az első csoportban 103 nevet találunk, a másodikban 16-ot, a harmadikban mindössze ötöt.

Milyen tanulsággal szolgál a kiragadott névanyag? Az e csoportba tartozó nevek mindenekelőtt azt bizonyítják, hogy viselőik, illetve azok elődei nem régen, az összeírás előtt legfeljebb néhány évtizede birtokolhatták nevüket. Egyetlen olyan személy sem szerepel a dézsmajegyzékeken, aki annak a falunak a nevét viselte volna, amelyikben lakott. Nyilvánvaló, hogy a név állandósága ekkor még csak viszonylagos állandóságot jelenthetett: ha meg is történt pl., hogy az, aki annak a falunak a nevét kapta a közösségtől, ahonnan ő vagy valamelyik elődje származott, ha oda visszakerült, új nevet kapott.

A nevek túlnyomó része közeli településekre utal, és alig találunk olyat, amely vitathatatlanul távoli települést vagy vidéket idézne (*Posgai*).

A legáttekinthetőbb képet akkor kapjuk, ha megyénként csoportosítjuk azokat a településeket, amelyek a vezetéknevekben előbukkannak. Megyére lokalizálható 105 helynévi eredetű vezetéknev. Ezek közül 82 a legközelebb eső 7 megyére utal az alábbi megoszlásban:

Szabolcs megyei településnév	27
Szatmár megyei	15
Zemplén megyei	14
Borsod megyei	9
Abaúj megyei	9
Heves megyei	7
Ung megyei	5

Érdekelve van még Pest, Külső-Szolnok és Bihar 3–3 névvel; Zaránd és Máramaros 2–2, továbbá Békés, Hajdú, Bereg, Temes, Torda, Pozsega megye 1–1 névvel.

Az első hat helyen olyan megyék állnak – egy kivétellel –, amelyek közvetlenül szomszédosak voltak Szabolccsal. A kivétel Abaúj megye, de a két megyét egy helyütt csak Zemplén megye délen elkeskenyedő néhány kilométeres sávja választotta el. A nevek tanúsága szerint feltűnő, hogy a migrációs irányok közül mennyire hiányzik a déli-északi. A legerősebb mozgás kelet-nyugati irányú lehetett, nemcsak a Szatmárból, Ungból felbukkanó településnevek nagy száma miatt, hanem azért is, mert a Szabolcs megyére utaló nevek is jórészt ide számíthatók, eltekintve attól az egy-két névtől, amelyek a járás valamelyik településének a nevéből vált vezetéknevvé. (A Dadai járás a megye nyugati peremén volt.)

A fenti csoportosításban nem szerepelnek azok a nevek, melyekről nem sikerült pontosan megállapítani, melyik település nevéből keletkeztek. Néhány érdekesebből ejtsünk szót. A *Camoti* név egyedül a Békés megyei *Kamut* község nevéből származhat. Kamut azonban 1808-ban már pusztá volt (LIPSZKY, Repertorium locorum ob-jectorumque in XXI, tabulis mappae regnorum, Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et... Transylvaniae occurrentium... Budae, 1808. 287). Korábban viszont településnévként fordul elő (CSÁNKI 1, 652).

Három jobbágyot is *Chikay* néven írtak össze. *Csika* nevű falu volt Csanád megyében (GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I, Bp., 1963. 853), ez azonban aligha létezhetett már ekkortájt. LIPSZKY Szatmár megyei faluként említi, de *Csokaly* néven volt falu Szabolcsban is, a hely ma Nyírmada határában van. Ugyancsak *Csokaly* nevű települést említ GYÖRFFY is Biharban.

Nehéz biztosan mondani a *Doczi* név eredetéről. Olvasata bizonyára *Dóci*. CSÁNKI adatai szerint *Docz* 1488-ban Hódmezővásárhelytől nyugatra volt, a Tisza túlsó partján. A múlt században FÉNYES ELEK népes pusztaként említi. Eszerint akár el is fogadhatnánk e község nevéből keletkezett családnévként. MELICH szerint azonban nem valószínű, hogy minden *Dóczi* név visszavezethető lenne a Csongrád megyei községre, hiszen a név a székelyek körében is gyakori (MELICH JÁNOS, Családneveinkről. MNy. XXXIX, 274).

Az azonban, hogy a településnév távoli vidékre utal, önmagában természetesen nem kizáró ok, ha néha meglepő is. Így pl. Szentmargitán írták össze *Clemens Wiraghatit*. Ez a név csak Bálint Sándor 1522-es gyűjtésében fordul elő, a település neve pedig csak Temes megyében.

A Polgáron összeírt két *Simandi* neve sem utalhat másra, mint a távoli, Zaránd megyei községre (Aradtól északra, ma Romániában, CSÁNKI is említi).

Máskor az okozza a bizonytalanságot, hogy kínálkozna kézenfekvő megoldás, mégis el kell vetnünk, mert a korabeli források nem valószínűsítik. A *Nirj* névből aligha gondolhatnánk másra, mint hogy viselője vagy annak valamelyik őse a mai Nyíregyházáról került abba a faluba, ahol feljegyezték a nevet. Csakhogy Nyíregyháza a XIV. sz. elején fordul elő *Nyr* néven; már 1347-ben is *Nyreghaza* néven említik a források. Ennélfogva lehetséges, hogy a név az Abaúj megyei *Nyíri* községre utal, amely Füzér közelében található.

A *Palj*, *pali* név több községre is utalhat. Ugyancsak Szentmargitán írták össze, és nem is volt ritka név: négyen is viselték. A falutól *Ópályi*, *Hosszúpályi* és *Monostorpályi* nagyjából ugyanolyan messze van, tehát legfeljebb találgathatunk, honnan kerültek Margitára a Pályiak.

Természetesen az e csoportba tartozó nevek többsége egyértelmű utalást tartalmaz arra a községre, ahonnan a család származik. Az *Ajaky*, *Baktai*, *Berenczy*, *Bogaty* vagy a *Czeczy*, *Czengerj*, *Debreczenj*, *Dobj* név nem hagy kétséget eredetét illetően.

Az *-i* képző nélküli, pusztá helynévi személynévek közül is érdemes néhányat megemlítenünk. Ezek: *Bachko* (Bacskó, ma Csehszlovákiában, Sátoraljaúhelytől északnyugatra), *Bef* (Bés, az egykori Ung megyében, a mai Csehszlovákia területén), *Baronja* (ugyanazon a tájon, az előzőtől néhány kilométerre), *Dobra* (Bodroghözben, ma Csehszlovákiában), *Döge*, *Karchia* (Karcsa, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Bodroghözben), *Zyipes* (Szepes, Debrecen-től délre eső helység volt). Talán nem véletlen, hogy e nevek többsége (a felsoroltak közül valamennyi, az utolsó kivételével) igen közel esik egymáshoz, tehát a képző nélküli személynévvé válásban feltételezhetünk nyelvjárási sajátosságot is.

Az elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy névrendszerünk kialakulásában fontos szerephez jutottak a településnevek, s az sem vitatható, hogy a vizsgált időszakban még kapcsolatnak kellett lennie a származási hely és az elszármazott személy között.

ÁDÁM IMRE

Kun eredetű nevek a török adóösszeírásokban

A török adóösszeírásoknak két típusa létezik. Az egyik a beszedendő (vagy beszédhető), a másik pedig a már beszédett tizedekről és adókról készült (KÁLDY-NAGY, Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970. 7). A szandzsákok (megyék, tartományok) összeírásai az előbbi típusba tartoznak. Napjainkig többnyire ilyen összeírásokat publikáltak.

Az akkori törvények szerint a lakosokat ott kellett jegyzékbe venni, ahol már legalább tíz éve laktak. Az összeírásokban főleg a családfők és felnőtt fiaik szerepelnek. Ám gyakran számbavették a családfővel együtt élő férfirokonait (idős apját, nőtlen testvérét, nő fiát, vejét) és szolgálait. Ekkor azonban csak a családfőt írták össze vezetőknévén, míg a többieket csupán keresztnévükön sorolták fel. Ugyancsak keresztné-